

Prehod od naravne k načrtovani rodnosti v Sloveniji: spremembe v tridesetih letih od leta 1991 do 2021

Sprejeto

16. 11. 2024

Izdano

22. 11. 2024

JANEZ MALAČIČ

Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
Elektronska pošta: janez.malacic@ef.uni-lj.si

DOPISNI AVTOR

E-pošta: janez.malacic@ef.uni-lj.si

Ključne besede:

zakonska rodnost,
načrtovanje rojstev,
starostno specifična
rodnost,
model Coale-Trussell,
prelaganje rojstev

Povzetek Prehod od naravne k načrtovani zakonski rodnosti je v Sloveniji potekal v skladu z modelom A.J. Coale-a in T.J. Trussell-a do 1990ih let. Raven načrtovanja teh rojstev pa je pri nas zaostajala ne le za Švedsko ampak tudi za Italijo. V obdobju 1991 – 2021 pa je prišlo do velikih sprememb starostno specifične rodnosti nasploh in zakonske rodnosti še posebej. Prišlo je do obsežnega prelaganja rojstev v višjo starost. Ta je bila lahko tudi deset ali več let višja. Zato smo morali na osnovi analize zakonske rodnosti v Sloveniji s pomočjo modela ameriških demografov zavrniti hipotezo, da se je načrtovanje zakonskih rojstev pri nas v obdobju 1991 – 2021 povečalo. Rezultat pa je bolj posledica odsotnosti predpostavk modela kot trdnosti ugotovitve o načrtovanju zakonskih rojstev v Sloveniji.

1 UVOD

Naravno rodno prebivalstva lahko najbolj enostavno opredelimo kot rodno prebivalstva, ki ne uporablja nobenih učinkovitih sredstev kontrole rojstev (Henry, 1976). V nasprotju z njo pa prebivalstvo, za katerega je značilna načrtovana rodno, učinkovito uporablja različna sredstva za zavestno omejevanje rojstev. Naravna rodno je prevladovala v tradicionalnem, načrtovana rodno pa prevladuje v modernem režimu obnavljanja prebivalstva (Malačič, 2006, str. 101). V obdobju demografskega prehoda, ki loči ta dva režima obnavljanja, se je hitro širila načrtovana rodno. Kljub temu pa na ta proces ne smemo gledati kot na linearni, nemoten in izključno enosmerni proces. Zanj je značilnih veliko posebnosti. Zelo se razlikuje že med zakonsko in izven zakonsko rodno. Prav tako pa lahko na osnovi zgodovinskih virov in arheoloških najdb ugotovimo, da so ljudje kot posamezniki, družine in družbene skupnosti v različnih krajih in različnih časih poskušali posegati v proces rodno. Pri tem so bili nekateri posegi tudi vsaj deloma učinkoviti in ravno to dela obnavljanje prebivalstva humano. Še posebej so se ljudje in družbe trudili kontrolirati izven zakonsko rodno. Zato je primerno, da se pri raziskovanju prehoda od nenačrtovane k načrtovani rodno osredotočimo na zakonsko rodno.

V tem besedilu bomo obravnavali samo delček zelo kompleksnega procesa uveljavljanja načrtovanja rodno na primeru slovenske zakonske rodno v obdobju od leta 1991 do leta 2021. Čeprav se na osnovi agregatnih podatkov o rodno zdi, da se je načrtovanje rodno v Sloveniji in v razvitih državah že razširilo na celotno družbo, takšnega sklepa ne smemo poenostavljeno in brez temeljitih raziskav sprejeti. Zato smo si pri našem raziskovanju postavili naslednjo hipotezo: »v demografskem razvoju prebivalstev razvitih držav in med njimi tudi Slovenije postaja rodno vse bolj načrtovana. To še posebej velja za zakonsko rodno. Zato je osnovna hipoteza tega besedila, da se je načrtovanje zakonskih rojstev v Sloveniji v obdobju 1991 – 2021 povečalo«.

Postavljeno hipotezo bomo v nadaljevanju analizirali in testirali s pomočjo demografskega modela, ki sta ga razvila pred okrog pol stoletja ameriška demografa A.J. Coale in T.J. Trussell (Coale A.J. and Trussell T.J., 1974). Zato bomo v naslednji točki prikazali osnovne značilnosti njunega modela. V tretji oziroma osrednji točki tega besedila bomo analizirali slovensko zakonsko rodno v obdobju 1991 – 2021 s pomočjo parametrov modela ameriških demografov. Na koncu bomo podali sklepe raziskovanja in navedli uporabljeno literaturo in vire.

2 MODEL RODNOSTI AMERIŠKIH DEMOGRAFOV A.J COALE-a IN T.J- TRUSSELL-a

Coale in Trussell sta zgradila model na osnovi razlik med naravno in načrtovano rodno ter ob upoštevanju, da se z demografskim razvojem vse bolj uveljavlja načrtovana rodno. Velika večina prehoda med tema dvema oblikama rodno se je v razvitih državah dogodila v času demografskega prehoda. Za današnje svetovne demografske razmere pa lahko rečemo, da v manj razvitih delih sveta ta prehod še zmeraj zelo intenzivno poteka.

Osnovna ideja modela je, da je v procesu prehoda od naravne k načrtovani rodnosti mogoče napovedati način, na katerega se spreminja zakonska rodnost. Ta rodnost se bolj znižuje v višjih starostnih razredih. Njena oblika je odvisna od stopnje prehoda od naravne rodnosti, ki je določena zunaj modela, k vse bolj načrtovani rodnosti. To omogoča zgraditi model, ki bo prikazoval izredno široko paleto zelo različnih oblik in vrednosti zakonske rodnosti prebivalstev razvitih držav in držav v poznih fazah demografskega prehoda.

Avtorja sta izdelala naslednji model:

$$f_a = M * n_a * e^{m * v_a}$$

V modelu pomeni * množenje, a označuje starost, f_a je starostno specifična zakonska rodnost v razredu a ali $a + n$ let, n_a je zunaj modela določena naravna rodnost in v_a eksterno določeno oddaljevanje zakonske rodnosti od naravne rodnosti. Za petletne starostne razrede od 20 – 24 do 45 – 49 so vrednosti n_a zaporedoma 0,460, 0,431, 0,396, 0,321, 0,167 in 0,024, za v_a pa 0,000, -0,316, -0,814, -1,048, -1,424 in -1,667 (navedeno po Malačič, 2006, str. 103). Starostno specifične vrednosti naravne rodnosti so izračunane kot povprečja za prebivalstva, za katera je zbral podatke L. Henry (Henry, 1961), starostno specifične vrednosti oddaljevanja zakonske od naravne vrednosti rodnosti pa sta izračunala Coale in Trussell ravno tako v obliki povprečij za 43 tipov zakonske rodnosti iz Demografskega letopisa OZN leta 1965.

Model ima parametra M in m . M kaže raven modela in je v osnovi multiplikator, ki določa raven krivulje modela na grafu. Drugi parameter m pa kaže raven kontrole rojstev. Njegova vrednost se giblje med 0,0 in 2,5. Vrednost 0 označuje naravno rodnost, vrednosti med 1,5 in 2,5 pa kažejo že zelo visoko stopnjo kontrole rojstev. Ob upoštevanju vsega navedenega lahko za vsako kombinacijo M in m izračunamo konkretno vrednost f_a . Naravna in zakonska rodnost sta enaki, ko je vrednost M enaka 1 in vrednost m enaka 0. Model je v praksi veliko širše uporaben, kot ga bomo uporabili v tem besedilu. Uporabljamo ga lahko za ocenjevanje starostno specifičnih stopenj rodnosti iz nepopolnih podatkov, letnih vrednosti iz petletnih podatkov, za izravnavanje ali popravljanje podatkov o rodnosti ipd.

3 ANALIZA SLOVENSKE ZAKONSKE RODNOSTI V OBDOBJU 1991 – 2021

V obravnavanih treh desetletjih so se dogodile tektonske spremembe na področju sklepanja zakonskih zvez v Sloveniji. Osnovne značilnosti teh sprememb so veliko zmanjšanje števila sklenjenih zakonskih zvez, njihova velika nestabilnost, vse krajše povprečno trajanje in veliko povečanje števila izven zakonskih skupnosti. Pri tem so pravno gledano izven zakonske skupnosti skoraj v celoti izenačene z zakonskimi zvezami. S temi spremembami se tukaj ne bomo podrobneje ukvarjali. Povejmo le, da je glavni rezultat teh sprememb na področju rodnosti velik padec deleža živorojenih otrok v zakonski zvezi med vsemi živorojenimi v Sloveniji. Samo za ponazoritev navedimo, da je bil še leta 1991

delež rojstev v zakonski zvezi v Sloveniji še 73,6 %, v letih 2011 in 2021 pa je padel na 43,2 in 42,3 % zaporedoma (neobjavljeni podatki Zavoda za statistiko RS za leto 1991 in SISTAT).

Zakonsko rodnost v Sloveniji bomo analizirali s pomočjo modela ameriških demografov za leta 1991, 2011 in 2021. Rezultate analize za leto 1991 bomo povzeli po knjigi Demografija avtorja tega besedila. Izračune za leti 2011 in 2021 pa bomo prikazali v posebnih tabelah. Za izračun parametrov M in m potrebujemo starostno specifične stopnje zakonske rodnosti po petletnih starostnih razredih. Kot smo deloma že omenili, smo za leto 1991 uporabili neobjavljene podatke takratnega Zavoda za statistiko. Če jih tukaj navedemo za petletne starostne razrede od 15 – 19, ..., 45 – 49 let, so bile takratne vrednosti zaporedoma 0,456, 0,251, 0,117, 0,041, 0,013, 0,003 in 0,0002 (Malačič, 2006, str. 104).

Navedimo še obrazca za izračun parametrov M in m :

$$M = (f_{20-24} / n_{20-24})$$

Parameter m pa računamo po starostnih razredih in po obrazcu:

$$m_a = \log (f_a / (M * n_a)) / v_a$$

Za leto 1991 je bila vrednost parametra M 0,546, vrednost parametra m pa 1,016. Leta 1981 je bila vrednost m 0,831. Samo za primerjavo navedimo, da je bil m na Švedskem leta 1930 0,6, leta 1960 pa 1,5 (Malačič, 2006, str. 103). V sosednji Italiji je znašal m leta 1971 kar 1,235. Pri tem so vrednosti m izračunane kot povprečja iz vrednosti v starostnih razredih.

Povprečne vrednosti parametra m za Slovenijo do leta 1991 kažejo običajen in pričakovani razvoj za državo na slovenski ravni razvitosti. Vendar je bila raven kontrole zakonske rodnosti v Sloveniji v drugi polovici dvajsetega stoletja ne le precej nižja kot v Švedski, ampak tudi znatno nižja kot v Italiji. Takšne razmere so bile posledica specifičnosti sklepanja zakonskih zvez v Sloveniji in vse večjega naraščanja števila izven zakonskih skupnosti, ki se je v Sloveniji začelo v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja.

Poglejmo sedaj, kaj se je dogajalo v Sloveniji s starostno specifičnimi vrednostmi parametra m in na njihovi osnovi izračunanem povprečjem za obravnavano leto v letih 2011 in 2021. Vsi potrebni podatki in računski postopki za izračun starostno specifičnih vrednosti m so prikazani v tabelah 1 in 2.

Starost (a)	n_a	v_a	f_a	M^*n_a	f_a / M^*n_a	$\log(f_a / M^*n_a)$	m
1	2	3	4	5	6	7	8=7/3
15 - 19	0,411	-	0,349	-	-	-	-
20 - 24	0,460	-	0,257	0,257	1,000	-	-
25 - 29	0,431	-0,316	0,216	0,241	0,896	-0,048	0,152
30 - 34	0,395	-0,814	0,129	0,221	0,584	-0,234	0,287
35 - 39	0,322	-1,048	0,041	0,180	0,228	-0,642	0,613
40 - 44	0,167	-1,424	0,00049	0,093	0,00053	-1,279	0,898
45 - 49	0,024	-1,667	0,00013	0,013	0,0001	-1,989	1,193

Tabela 1: Izračun parametra m za Slovenijo za leto 2011.

Vir: Coale and Trussell, 1974, str. 185-158 in SISTAT, dostop 15. 9. 2023.

Starost (a)	n_a	v_a	f_a	M^*n_a	f_a / M^*n_a	$\log(f_a / M^*n_a)$	m
1	2	3	4	5	6	7	8=7/3
15 - 19	0,411	-	0,264	-	-	-	-
20 - 24	0,460	-	0,234	0,234	1,000	-	-
25 - 29	0,431	-0,316	0,224	0,219	1,023	0,001	-0003
30 - 34	0,395	-0,814	0,141	0,201	0,701	-0,154	0,189
35 - 39	0,322	-1,048	0,049	0,164	0,299	-0,524	0,500
40 - 44	0,167	-1,424	0,001	0,085	0,012	-1,921	1,349
45 - 49	0,024	-1,667	0,00046	0,012	0,038	-1,416	0,849

Tabela 2: Izračun parametra m za Slovenijo za leto 2021.

Vir: Coale and Trussell, 1974, str. 185-158 in SISTAT, dostop 15. 9. 2023.

Parameter M je znašal v letu 2011 0,559 in v letu 2021 0509. Zadnja vrednost kaže, da se je raven grafa znižala. Veliko bolj nepričakovani pa sta povprečni vrednosti m za obravnavani leti. Ti dve sta bili 0,629 in 0,557 v zaporednih letih in kažeta dve možni razlagi. Ena bi bila veliko znižanje načrtovanja zakonske rodnosti v Sloveniji v zadnjem času. Druga veliko bolj verjetna razlaga pa je, da je prišlo do velikih sprememb v starostno specifični splošni in zakonski rodnosti v Sloveniji in da oddaljevanje v našem primeru zakonske rodnosti od naravne rodnosti v starejših starostnih razredih preprosto ne ustreza več trendom, ki so bili značilni v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. Mladi so v preučevanem obdobju preprosto predstavili rojevanje otrok v pet do deset ali celo nekaj več let višje starosti, kar velja tako za zakonska kot izven zakonska rojstva. Na ta način pa osnovna predpostavka modela ameriških demografov ne drži več v taki obliki, kot je veljalo v drugi polovici prejšnjega stoletja. Starostno specifične vrednosti parametra m v letih 2011 in 2021 v Sloveniji še zmeraj kažejo naraščajoče vrednosti, vendar so tudi te zelo verjetno prenizke, da bi dobro pokazale, v kolikšni meri je slovenska zakonska rodnost načrtovana.

4 SKLEP

Osnovni sklep, ki sledi iz naše analize načrtovanja zakonske rodnosti v Sloveniji, je, da moramo našo hipotezo zavrniti. Model ameriških demografov v Sloveniji v letih 2011 in 2021 ne kaže povečanja načrtovanja zakonskih rojstev. To pa je najverjetneje posledica prestavljanja rojevanja otrok v starejše starostne razrede, zaradi česar se poruši predpostavljeno oddaljevanje dejanske rodnosti od naravne rodnosti v starejših starostnih razredih.

Viri in literatura

- Coale, A.J. and Trussell, T.J. (1974) Model Fertility Schedules: Variations in the Age Structure of Childbearing in Human Populations. *Population Index* (40), Princeton.
- Henry, L. (1961) Some Data on Natural Fertility. *Eugenics Quarterly*, 8.
- Henry, L. (1976) *Population. Analysis and Models*. Arnold, London.
- Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, 6. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- SISTAT (2023) Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.